

MÜSLÜMANLARIN İKTİSADİ DÜŞÜNCE VE ANALİZE KATKILARI

Abdul Azim Islahi

Çevirenler

Fatih Furkan Akosman

Mustafa Özer

iktisat
yayınları

İktisat Tarihi Dizisi

Bu dizide, iktisat tarihi ile iktisadı tarihsel bir bakış açısından ele alan eserlere yer verilmektedir. Dizide finans, emek, sanayi, tarım, kurum tarihi, mekânsal iktisadi tarih, ülke iktisadi tarihleri, ekonomik sistemlerin tarihi de dahil olmak üzere geniş bir yelpazede kitaplar yer almaktadır.

Dizideki Diğer Kitaplar

Abdul Azim Islahi, *İslam İktisat Düşüncesi ve Kurumları* (16. Yüzyıl)

Abdul Azim Islahi, *İslam İktisat Düşüncesinin Olgunlaşması* (17. Yüzyıl)

Abdul Azim Islahi, *İslam İktisat Düşüncesinin Değişimi* (18. Yüzyıl)

Abdul Azim Islahi, *Müslüman Arap Yazarların İktisat Düşüncesi* (19. Yüzyıl)

Ahmed el-Ashker, *Rodney Wilson, İslam İktisadının Kısa Tarihi*

S.M. Hasanuzzaman, *Erken İslam Devletinin İktisadi İşlevleri*

Abdul Azim Islahi

Abdul Azim Islahi, Cidde Kral Abdülaziz Üniversitesi İslam Ekonomisi Enstitüsü'nde profesördür. Doktorasını Aligarh İslam Üniversitesi'nde "İbn Teymiyye'nin Ekonomik Kavramları" üzerine yaptı. (Leicester, İngiltere, 1988). İslam iktisadı alanının sınırlarını araştırmak, öğretmek ve genişletmek için çalışmaları bulunan Islahi, İslam iktisat düşüncesi ve kurumları üzerine kitapları bulunuyor. Araştırma makaleleri ise History of Political Economy, History of Economic Ideas, Journal of Research in Islamic Economics, Journal of Islamic Economics gibi profesyonel ve uluslararası hakemli dergilerde yayınlandı.

Fatih Furkan Akosman

1993 yılında İngiltere'nin Nottingham şehrinde doğdu. 2016 yılında Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü'nden mezun oldu. Hâlen aynı üniversitede yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. İslam iktisadı, mikro iktisat teorisi gibi akademik alanlara ilgi duymaktadır. ADAM İslam İktisadı Okulu ve İslam İktisadı Araştırma Merkezi (İKAM) bünyesinde çeşitli araştırmalar yapmakta ve islamiktisadi.net sitesinde çeşitli yazılar yazmaktadır.

Mustafa Özer

1993 Balıkesir doğumludur. Almanya (Münih) ve Avusturya (Salzburg) olmak üzere yaklaşık 10 sene yurtdışında bulundu. Lise eğitimine Avusturya'da başlayıp Ankara'da tamamladı. Lisansını onur derecesi ile 2016 yılında Gazi Üniversitesi İktisat Bölümünden aldı. Hâlen İTÜ İktisat bölümünde yüksek lisans çalışmalarına devam etmektedir.

İçindekiler

Takdim	ix
Önsöz	xv
Giriş	1
1. İslam'da İktisadi Düşüncenin Gelişim Evreleri	13
2. İslam İktisadi Düşünce Tarihi (1): Değer Teorileri, Piyasa ve Fiyat Tespiti	33
3. İktisadi Düşünce İslam Geleneği (2): Üretim ve Dağıtım	49
4. İktisadi Düşünce İslam Geleneği (3): Para ve Faiz	63
5. İktisadi Düşünce İslam Geleneği (4): Devlet, Finans ve Büyüme	77
6. Orta Çağ Avrupasının İktisadi Düşünceye Katkısı ve Etkisi	105
7. İslamî İktisat Düşüncesi ile Ana Akım İktisat Arasındaki İlişkiler	129
Sonuç	153
Kaynakça	169
Dizin	181

Takdim

Tarım devrimi ile birlikte ilk medeniyetlerin de ortaya çıktığı Doğu, dünya tarihinin çok uzun bir dönemi boyunca sosyal ve iktisadi açıdan iktisadi bir merkez olma özelliğine sahipti. Çeşitli dinler, kültürler ve medeniyetlere ev sahipliği yapan bu bölge, 15. yüzyıla kadar Çin ile birlikte değerlendirildiğinde, Batı ile boy ölçüşecek ve hatta onu geçecek bir ekonomik yapıya sahipti. İslam dininin ortaya çıkışından önce veya sonra, bölgede hayat bulmuş birçok İmparatorluğun parasal veya ticari açıdan güçlü temelleri de bu sağlam ekonomik yapılarının bir sonucuydu. Ancak özellikle 15. yüzyılın sonlarıyla birlikte değişen dünyanın ekonomik dengeleri de kökten sarstığını görüyoruz. Avrupa ülkelerinin ekonomik olarak güçlenmeye başlaması, sadece ulusal veya uluslararası ticaret ilişkilerini değil, belki de en az bunlar kadar önemli sonuçlara sahip olacak şekilde sosyal ve ekonomik hayattaki değerleri de değiştirip dönüştürdü.

'Modern' döneme geçişle birlikte Batı ekonomilerinin pratik ve zihinsel anlamda yaşadığı değişim, sadece Doğu ve onun temsil ettiği değerlerle değil, iktisadi zihniyetlerinde ahlâkın çok önemli bir konuma sahip olduğu Antik Yunan düşünürleri veya

St. Thomas Aquinas gibi Orta Çağ skolastiklerinden de bir kopuş anlamına gelmekteydi. 16. ve 17. yüzyılda başlayan bu kopuş, Avrupa insanının sadece 'doğa' değil, aynı zamanda 'Doğu' üzerindeki hâkimiyetini de pekiştiren sanayi devrimi ve sonrasındaki teknolojik, ekonomik, siyasi ve kültürel değişmelerle güçlenerek devam etti. Bir bilim olarak iktisadın ve bu bilimin pratikteki karşılığı olarak ekonominin bireylerin veya ülkelerin statülerini belirleyen bir unsur haline gelmesi, insan hayatını kolaylaştıran bir 'araç' olmaktan çıkıp kendi başına bir 'amaç' olması anlamına da gelmekteydi. Üretimde, ulusal ve uluslararası ticarete, şirketlerin sayı ve hacimlerinde, ekonomik büyüme oranlarında yaşanan devasa artışlara karşın, gelir ve servetin ülkeler içinde veya uluslararasıda dağılım ve paylaşımı açısından ise dünyanın bu yeni ekonomik döneminin pek de olumlu bir performans gösteremediğini günümüz yoksulluk ve eşitsizlik verilerinden kolaylıkla görebiliyoruz. Temiz suya ulaşım, açlık sınırının altındaki milyonlarca insan gibi veriler, köleliğin kâğıt üzerinde kalktığı bir dünyada, 'yoksulluğun iktisadi köle' haline getirdiği yığınların 'görünür' veya 'görünmez' bir 'elin' yardımına ihtiyaç duyduğunu gözler önüne seriyor.

Değişimin bir kural haline geldiği dünyamızda ekonomi ile birlikte birey ve kurumların değerleri de dönüşürken, olumsuz gidişata tepki gösterip daha adil ve ahlâklı bir dünya özlemine dair ekonomik arayışların da süreklilik kazandığı bir gerçektir. Oldukça köklü bir geçmişe sahip İslam ve onun öngördüğü iktisadi değerler de barındırdığı yüksek potansiyelle adalet ve ahlâk arayışında alternatif ve güçlü bir ses olarak kendisini gösteriyor. Sosyal ve kültürel açıdan bu potansiyelini tarihi boyunca gösteren 'eskimeyen bu yeni ses', 20. yüzyılın son dönemleriyle birlikte 'İslam iktisadi' adı altında ekonomik hayatta da açılımlar getirmeyi amaçlıyor. Finans alanında yoğunlaştıkça ana akım iktisat bilimi değerleriyle daha fazla iç içe geçip saflığını yitirme

riskiyle karşı karşıya kalan bu ses, ahlâk ve zihniyet anlamında ise henüz pratikte çok fazla karşılık bulamamakla birlikte daha adil bir dünya özlemi için potansiyelini koruyor. Kütüphanelerin tozlu raflarında ve kitapların açılmayan sayfalarında uzun bir sessizlik dönemi yaşayan İslam iktisat tarihi ve iktisadi düşünce tarihinin de tam bu noktada devreye girmesi gerektiğini söyleyebiliriz. İnsanlık tarihinin önemli köşe taşlarından birisi olmuş ve olacak olan İslam'ın ekonomik değerleri ile İslam ülkelerinin siyasi ve ekonomik anlamda dünyada söz sahibi olduğu dönemlerde uyguladıkları politikaların arkasında yatan zihniyet, sadece geçmiş aydınlatmakla kalmayıp bilakis günümüzün karanlığı için de bir ışık olma potansiyeline fazlasıyla sahiptir. Bu potansiyelin farkında olan bireylerin çabalarıyla başlayan İslam iktisadi çalışmalarının dünyanın farklı bölgeleriyle birlikte son dönemde Türkiye'de de yaşadığı kıpırdanma, gelecek adına ümit verici gelişmelerden bir tanesidir. Her ne kadar geldiğimiz nokta itibariyle ünlü iktisat tarihçisi Halil Sahillioğlu'nun Türk iktisat tarihi çalışmaları için ifade ettiği 'bir dağı galamaktan ileri gitmiştir' sözünü İslam iktisadi ve iktisadi düşünce tarihi için de kullanmamız yanlış olmayacaksa da, elinizdeki eser ve benzerlerinin bir gölü oluşturacağına inandığımız damlalar olduğunu da söyleyebiliriz.

Diğer önemli faaliyetleriyle birlikte İslam iktisadi alanında da ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmalar yapan İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği çatısı altında kurulan İslam İktisadi Araştırma Merkezi (İKAM) de yukarıda ifade ettiğimiz çabaların yüksek potansiyelli ürünlerinden bir tanesidir. 'Kökü ezelde ve dalı ebedde bir sistem aşkına' faaliyetlerini yürüten İKAM, formel eğitim ve çalışmaların yeni yeni fark edilir hale gelmeye başladığı Türkiye'de, İslam iktisadi alanına yönelik güçlü ve kurumsal bir tecrübe oluşturmayı hedefliyor. Gönüllülük ve diğer kâmlık ile beslenen bu girişim, adil ve ahlâklı bir dünya ve

ekonomi arayışını ülkemiz ilim camiasının gündemine taşımayı amaçlıyor. Elinizdeki kitap da bu amaca yönelik adımlardan bir tanesi olarak kıymetli okuyucuların faydalanmasına sunuldu.

Müslüman ilim adamlarının iktisadi düşünce ve analize katkılarını ele alan bu kitap, Prof. Dr. Abdul Azim Islahi'nin İslam iktisadi düşünce tarihine yönelik uzun dönemli çalışmalarının ürünlerinden bir tanesi. İslam'ın ilk dönemlerinden başlayarak 20. yüzyıla kadar Müslüman ilim adamlarının iktisadi düşüncelerini çalışın Islahi, bu çabaları sonucunda çok sayıda eser kaleme almıştır. İslam iktisadi alanına yönelik çalışmaları kapsamında İKAM da bu kitaplardan beşini Türkçe'ye çevirip Türkiye ilim camiasının faydasına sunmaktadır. Islahi'nin kaleminden çıkan bu beş eser, sırasıyla, İslam'ın ilk dönemlerinden 15. yüzyıla kadar; 16. yüzyılda; 17. yüzyılda; 18. yüzyılda ve 19. yüzyılda yaşamış Müslüman ilim adamlarının iktisadi hayata yönelik görüşlerini değerlendirmektedir. Islahi'nin her dönemin Müslüman ilim adamlarının görüşlerine yer verirken bunları önceki dönemlerde yaşamış olan Müslüman ilim adamlarının görüşleriyle ve de çağdaşları Batılı düşünürlerin görüşleriyle karşılaştırmalı ele alması, 'tarihte devamlılık esastır' görüşündeki haklılık payını da açıkça gösteriyor. Ticaretten finansa, vergilemeden fiyat kontrolüne, ekonomiye devlet müdahalesi ve bunun meşruiyetinden şer'i piyasa kurallarına kadar çok geniş bir çerçeveye değinen çalışmalar, söz konusu iktisadi düşüncelerin ortaya çıktığı dönemleri iktisat tarihi açısından da değerlendirerek pratik ve teoriyi bir araya getiriyor.

Akademik anlamda atılmış her adım ve girilen her çabanın aynı zamanda gelecek araştırmalar için de bir fikir uyandırma görevi gördüğünü düşünürsek, Islahi'nin çalışmalarındaki eksiklikleri bir olumsuzluktan ziyade yeni çalışmalara yönelik bir fırsat olarak düşünebiliriz. Elinizdeki bu kitap, İslam iktisat

düşüncesi ve kurumları ile ilgili olup, İslahi'nin kendisinin de açıkça belirttiği üzere, Osmanlı dünyası ve Arapça konuşulmayan diğer İslam ülkelerinin arşiv ve diğer tarihi kayıtlarının kullanılmasına dayalı yeni araştırmaların ne kadar gerekli olduğunu gösteriyor.

İslam iktisadı alanına yönelik talep ve ihtiyacın fazlasıyla hissedildiği günümüzde, İslahi'nin bu serisiyle birlikte İKAM'ın gerçekleştireceği diğer telif ve çeviri eser çalışmalarının alana ilgi duyan akademisyenler, öğrenciler ve diğer ilgililer için önemli bir bilgi kaynağı olacağı açıktır. İncelediği Müslüman ilim adamları ve iktisadi görüşleriyle, Schumpeter'in 'büyük boşluk' tezi gibi iktisadi düşünce tarihi alanını uzun dönemler boyunca yönlendirmiş iddiaların yanlışlığını bir kez daha ortaya koyan İslahi'nin bu serisinin ilim camiamıza faydalı olmasını umuyor, İslam iktisadı alanına yapılacak yeni çalışmalar için kurulacak fikirsel temellere bir katkı sağlayacağını temenni ediyoruz. Gayret bizden, Tevfik Allah'tan (c.c.).

Doç. Dr. Kadir Yıldırım

İstanbul Üniversitesi

İstanbul, Nisan 2017

Önsöz

Bu çalışma, Müslüman ilim adamlarının iktisadi fikirlerini inceleyip analiz etmekle birlikte iktisadi düşüncenin İslam'daki gelişiminin çeşitli evrelerini tanımlamaktadır. Bu eser, Müslüman ilim adamlarının ana akım iktisadın gelişimindeki rollerini belirlemek ve bunların skolastik bilim adamları ve merkantilistler üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak arzusundadır. Aynı zamanda bu ilim adamlarının fikirlerinin Batı Avrupa'ya ulaşmasına ve Yunan filozofları ile skolastik bilim adamları arasında bağlantı kurulmasına imkân tanıyan çeşitli kanalları tartışmaktadır. Ayrıca, iktisadi düşüncenin gelişimindeki büyük uçurumu yani literatürde varlığını sürdüren mevcut eksikliği giderebilmek için kullanılabilir bilgileri sağlamaktadır.

Bu konuda daha önceki bir eser aynı yazar tarafından Müslüman İlim Adamlarının İktisadi Düşünceye ve Analize Katkıları adı altında yaklaşık 10 yıl önce yayınlanmıştır. Şimdiki çalışma, bahsi geçen eserin yapısını ve yaklaşımını izlese de, yeni bilgiler içermekte, birçok yeni fikir üretmekte ve önceki çalışmanın bazı bölümlerini geliştirmektedir. Özellikle, kitabın son üç bölümünde yukarıdaki amaçları pekiştirmek adına önemli eklemeler yaptım. Kitabın referans kısmındaki atıfları da güncelledim

ve büyük oranda arttırdım. En önemlisi de, önceki kitabımın yayınlanmasından sonra yeni bulduğum, birçok geçmiş bilim adamının ve onların eserlerinin isimlerini ekledim. Şu anda bahsettiğim bilim adamlarının sayısı yüzün üzerindedir. Umarım konuyla ilgili yeni kaynakların eklenmesi okuyuculara yardımcı olabilir ve geçmişte yeterince ilgi gösterilmemiş olan bu alanda daha fazla ilgi ve araştırmayı teşvik eder. Bu çalışmada, eklektik bir yaklaşım benimsedim ve bunun okuyucular arasında daha fazla araştırma yapmak ve geçmiş bilim adamlarının eserlerini derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde incelemek adına merak uyandırmasını umut ettim. Ayrıca bu eser okuyucuların, büyük oranda keşfedilmemiş olan daha sonraki yüzyıllardaki Müslüman ilim adamlarının eserlerine karşı olan ilgisini de arttırabilir.

Bir yazarın hem kendisine yardım eden kişilere teşekkür etmesi, hem de onları eserdeki giderilmemiş hatalardan tenzih etmesi âdettendir. Maalesef, bu çalışmanın çeşitli aşamalarında uzmanlık ve bilgi birikimiyle bana yardımcı olan tüm kişilerin adlarını tek tek yazmak mümkün değildir. Bununla birlikte, özellikle Profesör Muhammad Nejatullah Siddiqi, Profesör Ishtiaq Ahmad Zilli ve Profesör Munawar Iqbal'e teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca, İslam İktisadi Araştırmaları Merkezi eski Direktörü Dr. Muhammad Neceeb Gazzâlî'ye ve İslam İktisadi Enstitüsü Dekanı Dr. Abdullah Qurban Türkistan'a, olağanüstü yardımları ve bu kitabın hazırlanması ve yayınlanması için genel desteklerinden dolayı minnettarlığımı belirtmek istiyorum.

Her türlü övgü Allah'a ve yalnızca Allah'a aittir. Bu işi tamamlamayı bana nasip ettiği için Allah'a binlerce kere hamdolsun.

Abdul Azim Islahi

Cidde, 20 Nisan 2014